

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

VII. BIND

AARHUS AMT · VEJLE AMT

KØBENHAVN 1926

G. E. C. GADS FORLAG

(FREDERIK GAD)

ældre Skole fra 1876), Forskole paa Galten Mark (opf. 1909), teknisk Skole, Apotek, Banken for Galten og Omegn, A/S (opr. 1911; ³¹/₁₂ 1924 var Aktiekap. 100,000, Indsk. 759,660, Reserver 33,016 Kr.), Galten Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1871; ³¹/₃ 1924 var Indsk. 334,871, Reserver 24,286 Kr.), Elektricitetsværk (Framlev Hrd.s E., Oplandscentral, Andelsselsk., opr. 1914, prod. 1922-23 453,000 KWT. og købte 475,000 KWT.), Afholdshotel, Teglværk, 2 Brugsforen., Kbmshdshr., Jærnbane- og Posteksp.; en Del af *Høver* (Resten i Store-Ring S., se p. 214). *Klank*, Gde og Hse, ved Landevejen, med Folkehøj- og Efterskole (opr. 1867, virkede som Landbrugsskole 1885-89) med Børneskole, Forsamlingshus (opf. 1889) og Ml. *Smedeskov*, Hse. Gaarde: *Græsballehøj* (1343 Greiszballe), *Porskær*.

Sønder-Galten S., een Sognekommune med Hovedsognet Store-Ring og Stjære S., har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som Hovedsognet, samt 4. Udskrivningskr. 286. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken, der bestaar af Kor, med tresidet Afslutn., Skib og Taarn mod V., er opf. 1884 (Arkt. V. Puck i Aarhus) i nyromansk Stil, af røde Mursten paa Granitsokkel, i Stedet for den ældre, da nedbrudte Granitkirke fra romansk Tid. Taarnet, hvis Under- rum (med Bjælkeloft) er Forhal, er foroven ottekantet. Skibet har aaben Tagkonstruktion, Koret Bjælkeloft. Altertavle (med Maleri af Soph. Vermehren, fra 1914) og Prædikestol er nye. Den romanske Granitfont, med Figurer i fladt Relief, er fra den gamle Kirke, ligesom Korbuens Kragsten med romansk Løvværk. Bag Altertavlen er anbragt Vaaben og Indskrift fra et Epitafium over Skov-, Jagt- og Sessionsskriver Bartram Bucwaldt, † 1736, og Hustru Margrete Arenkild, der skænkede forskellige Prydelser til Kirken og stiftede en Skole i Sognet. Gravsten med Portrætfigurer over Søren Frandsøn og Hustru, c. 1700.

I Sognet skal have ligget en By, „Torpsmark“, af hvis Bygninger der findes Spor, ligesom en Gaard, „Hulegaard“. 1438-60 nævnes „Riffue gordtz jord“, og 1688 „Ruegaards ødejord“.

Der kendes ikke med Sikkerhed Høje i Sognet; paa det bakkede Terræn i dets nordlige Del er der fremdraget nogle Grave fra Jernalderen, indeholdende Oldsager af Bronze (Drikkehorn og Fibulaer), Sølv og Guld (Guldring) samt Lerkar.

Ning Herred.

Sognene: Viby, Ormslev, Kolt, Holme, Tranbjærg, Tiset, Maarslet, Beder, Malling, Astrup, Tulstrup, Tune.

1648

Ning Herred grænser mod N. til Hasle og Framlev Hrd., mod hvilke Grænsen dannes af Brabrand Sø og den igennem denne løbende Aarhus Aa, mod V. til Hjelmlev Hrd., mod S. til Hads Hrd. og mod Ø. til Kattegat. Paa Sydøstgrænsen skærer Kysing Nor sig ind; i Noret falder Odder Aa. Herredets største Udstrækning fra N. til S. er godt 15 km, fra V. til Ø. c. 13 km. Overfladen er overvejende højtliggende, dels bakket, dels jævn. Imod N. hæver Bavnehøj (i Kolt S.) sig, 97 m, og S. for Holme de saakaldte Holme Bjærg med Jelshøj, 128 m; i den sydl. Del er der atter et højere Parti med Mandshoved, 89 m, og Ennehøj, 79 m. Jorderne er overvejende lerede og lermuldede, mod N. og i den østl. Del dog noget sandede. Det er ret godt forsynet med

Skov (1919: 1279 ha). Det hører til Amtsraads-kredsens frugtbareste Herreder (ved Matr. gnmstil. $10\frac{1}{4}$ Td. Ld. paa 1 Td. H.). Til Herredet hører Øen Tunø i Kattegat. Det saml. Areal udgør 16,628 ha (166,3 km²), deraf Vandar. 202 ha. Ager og Engs Hartk. samt det halv. Skovskylshrtk. udgjorde $\frac{1}{2}$ 1905 2792 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1921 14,320 (1801: 4679, 1850: 7383, 1901: 10,797). I Hrd. ligger en Del af Aarhus Købstad. I gejstlig Hens. udgør Hrd. (undt. Tunø, der hører til Samsø og Tunø Provsti) eet Provsti med Hads Hrd., Hads og Ning Hrd.s Provsti.

Ning Hrd., i Vald. II's Jordeb. kaldet *Ninggehæreth*, 1336 *Ningherit*, hørte i Middelalderen under Aabosyssel, fra 1660 under Havreballegaards Amt, se videre p. 6.

Bopladsfund fra Stenalderen er fremdraget i Malling og i Viby Sogne. Paa sidstnævnte Sted fandtes paa en fordums Holm i Brabrand Sø en Boplads fra den ældste Stenalder aflejret paa den Tid, da Landet var dybest nedsænket og Brabrand Sø en Havvig fra Kattegat. Om den yngre Stenalderbebyggelse vidner henvend en Snes Stengrave (Dysser og Jættestuer), hvoraf de fleste er forsvundne. Af de henvend 200 Gravhøje, der fandtes spredt over Hrd., og som rimeligvis for en stor Dels Vedkommende stammede fra Broncealderen, er langt de fleste sløjfede eller forstyrrede; kun et mindre Antal har kunnet fredlyses. Hist og her, f. Eks. ved Tiset, har de dannet mindre Grupper. Gravfund fra Jernalderen (den romerske Periode og Folkevandringstiden) er gjort flere Steder under Markflade; ogsaa mindre Bopladslag er fundne.

Litt.: Indberetning til Nationalmuseet om den antikv. Undersøgelse af Ning Hrd. ved G. Smith, A. Reeh og Hans Kjær 1893-94 og 1906 (Manuskript). — Hans Kjær, Lidt om Aarhussegnens Arkæologi og „Røverhøjen“, i Aarh. Stifts Aarb. 1920 p. 108 ff. — N. Friis, Erindr. fra Krigsaaret 1849, sst. 1912. — Om Gravskrifter se Saml. t. j. Hist. 4. R. II.

Viby Sogn, hvoraf Dele er indlemmede i Aarhus 1874, 1899 og 1907 (se p. 11), omgives af Aarhus Købstadsjorder, Holme, Tranbjærg og Kolt S., fra hvilket sidste det delvis skilles ved Dødeaa og Bøgeskov Bæk, samt Hasle Hrd. (Aaby S.), fra hvilket det skilles ved noget af Brabrand Sø (se p. 169) og Aarhus Aa. Kirken ligger c. 4 km SV. for Aarhus. De mod S. og V. højtliggende, dels bakkede, dels jævne Jorder (Bjærget, 64 m) er afvekslende sandede og lerblandede med Underlag af Grus og Ler. Mod NV. ligger Viby Høskov, der er et yndet Sommerudflugtssted, med Udsigt over Brabrand Sø. Langs Aarhus Aa, Dødeaa og ved Brabrand Sø er der store Engstrækninger. Mod N. Gaasemose. Gennem Sognet gaar Landevejene fra Aarhus til Horsens og Skanderborg samt den østjyske Længdebane, Aarhus-Hov Banen og Aarhus-Hammel-Torsø Banen.

Befolkning i 1921: 3684 (1801: 411, 1850: 642, 1901: 880), boende i 571 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 184 Td.; 46 Gde med 165 og 135 Hse med 19 Td. Hartk., samt 2 jordløse Hse. Ejds. (1924): 16,326, deraf Jordv.: 5360. Areal: 1083 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 13 ha, Rug 31, Byg 100, Havre 164, Blands. til Modenhed 17, Kartoffler 71, Foderroer 142; Brak udgjorde 13 ha, Grønfoder og Græsning 307, Haver o. l. 62, Tørvemoser 3, Skov 25, Vandar. 4. Kreaturhold (1924): 279 Heste, 668 Stk. Hornkv. (deraf 412 Køer), 49 Geder, 13 Faar, 1450 Svin.

I Sognet Byerne: *Viby* (1231 Witteby, c. 1300 Wichby) med *Viby-Terp*, der regnes som Forstad til Aarhus — $\frac{1}{2}$ 1921: 220 Gde og Hse med 1585 Indb. (1911: 1330 med bl. a. flg. Erhverv: Landbr. 102, Haandv. og Ind. 669, Handel o. l. 145, Transport 207) — med Kirke, Præstegd., 2 Skolebygninger (en med

4 Klasser, opf. 1905, Arkt. L. A. Pedersen, Aarhus, og en med 10 Klasser, Gymnastiksal og Sløjdlokale, opf. 1916, Arkt. Chr. E. Rohde, Kongsvang), Kæmnerkontor, Fattiggaard (opr. 1884 paa Viby-Terp Mark, 30 Pl.), Forsamlingshus (opf. 1906, Arkt. Tømremester Skorstengaard, Aarhus), „Sichar“, Hjem for faldne Kvinder (opr. af Diakonissestiftelsen, indviet ^{11/11} 1898), Børnehjem (opr. 1903 af Enkefru Budde, Enke efter Digteren L. Budde), Anlæg (ved Kirkegaarden), Elektricitetsværk (Interessentskab, opf. 1912), Gasværk (kommun., opf. 1912), Vandværk (Interessentskab, anl. 1910), Fællesforen. for Danmarks Brugsforen.s Fabriksanlæg (Rebfabrik, Sæbe- og teknisk-kemisk Fabrik samt Margarinefabrik, beskæftiget c. 300 Arb.), Savskæreri (c. 20 Arb.), Træskofabrik (under De forenede Træskofabr. A/S), Tegl- og Kalkværk, Mejeri (tilh. Fællesforen. f. Danmarks Brugsforeninger), Brugsforen., flere Kbmshdhr., Handlende og Haandværkere, 2 Jærnbane- og Telegrafst. (Stationen paa Aarhus-Hammel-Torsø Banen kaldes Viby Nord) samt Posteksp.; desuden de ligeledes som Forstæder til Aarhus regnede Villakvarterer *Kongsvang* (opf. paa Stenkildegds Jorder) — ^{1/2} 1921: 167 Gde og Hse med 1085 Indb. —, *Rosenvænget* og *Rosenvang* (opf. paa Vibygds Jorder) — ^{1/2} 1921: 79 Gde og Hse med 429 Indb. — med Vandværk, Kalkværk, Tøjrensingsanstalt, Dampsnedkeri, Cementstøberi, Mølleri (Magdalenemøllen), fl. Kbmshdhr. m. m.; Villakvarteret *Alderslyst* og et Villakvarter paa Kongsgaards Jorder, der f. T. er under Udstykning og Bebyggelse. Saml. af Gde og Hse: *Viby Mark, Nørby. Høskov Mark* (1664 Høye Skouff, 1688 Hørschouf), Hse. Gaarde: *St.-Ravnshøj*: 10,0 Td. H., Ejds. 170, Jordv. 120; c. 55 ha, deraf Ager 43, Eng 7, Skov 3; *Fredensgaard*: 9,4 Td. H., Ejds. 195, Jordv. 135; c. 46 ha, alt Ager; *Mosegaard*: 8,3 Td. H., Ejds. 139, Jordv. 99; c. 45 ha, deraf Ager 27, Eng 7, Mose 10.

Viby S., en egen Sognekommune, delt i 3 Sognefogeddistrikter, har Tingsted i Aarhus og hører under Retskr. Ning Hrd. m. m. (Aarhus), Politkr. Ning Hrd. og Hads Hrd. (Odder), Aarhus Amtstuedistr., Marselisborg Lægekr., Hads og Ning Hrd.s Skattekr., Ning Hrd.s Vurderingskr., Gl.-Aarhus Amts 4. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 241. Lægd. Kirken tilhører Sognekommunen.

Kirken bestaar af Apsis, Kor og Skib fra romansk Tid samt tilbygget Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. De oprindelige Mure er af raa Kamp med hugne Kvadre i Hjørner, Karme og Skraakantsokkel. Korbuene, flere Vinduer og den tilmurede Norddør er bevarede. Tilbygningerne er sentmiddelalderlige, af Munkesten. Taarnet har nu Pyramidetag med Kviste, men skal have været c. 3 m højere og har faaet sin nuvæ. Form 1785 efter en delvis Nedstyrtning (en fra Spirknappen stammende Kobberplade med Betren. om Genopførelsen er nu ophængt i Taarnbuen); nederst i Taarnmurene er brugt skraakantede Granitkvadre fra en Apsis (maaske fra Aarhus?). Vaabenhuset har Blindingsgavl. I det indre har Apsis oprindl. Halvkuppelhvælv; i øvrigt er Kirken sentgotisk hvalvet, ogsaa i Taarnrummet. Altertavle med Snitværk (Nadverrelief) af en Peder Jensen Elev c. 1660. Romansk Granitfont. Prædikestol i Højrenæssencil med Adelsvaaben (Carl Bryske paa Aarhusgd. 1602-14). I Koret er opstillet 7 Gravsten fra 17-18. Aarh., deribl. over Sognepr. Jens Lauritsen Mariager, † 1642, og Hustru (med Portrætfig.), over Provst Morten Andersen († 1624) og over Ladefoged Jakob Hansen († 1620). I Skibet ligger endnu to Gravsten, hvis Indskrifter er fyldte med Cement. Under Taarnet en Gravgælder, hvori hviler Gehejmerd. Baron Chr. R. Ph. Gersdorff († 1800) og Hustru. Paa Kirkegaarden, der er udvidet 1919 og 1925 med i alt 1,1 ha, er begravet Justitsrd. C. P. R. Ingerslev, † 1861, Politikeren Lars Bjørnbak, † 1878, og Sønnen, Folketingsmd. Viggo B., † 1892, Sparekassedir. M. Jacobsen, † 1919 (paa Graven en Mindesten udf. af E. Ølsgaard, afsl. ^{14/12} 1919), Overlærer H. C. Olsen, † 1921, og Folketingsmd.. Læge Hegelund Lange, † 1922.

Ved den nye Skolebygning's Opførelse 1916 paa den saak. *Slotsbanke* el. *Kongsbakke* S. for Viby Kirke fandtes Kælderfundament af raa Kamp af en firsidet Bygning (9 × 11 m)

fra Middelalderen samt nedstyrte Stykker af Munkestensmur. Banken er omgivet af Lavninger, der delvis er frembragt ved Kunst, og som tidligere skal have været vandfyldte. Ifl. Præsteindberetn. 1623 skal her have ligget en Kongsgaard, hvilket sandsynligvis er den, hvorpaa Vald. I 1176 holdt Forligsmøde med den oprørske Kongesøn Magnus Eriksøn. I øvrigt nævner den ovenn. Præsteindberetn. et Sagn om to Jomfruer, der boede Borgen og holdt en Munk, Markor, i et Kapel. (Dske Saml. 2. R. VI p. 152; Aarhus Stifts Aarb. 1917 p. 139 ff.).

I Sognet nævner Aarhusbogen c. 1300 Stednavnene „Hugormsbalugh“, „Bretæbalugh“, „Norhættoft“ og „Synnughruthe“, der dog formentlig er Marknavne.

Paa Viby Mark er der en Kilde, omkring hvilken der er optaget en Del Skeletter. I Viby, hvor Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger nu har en storstilet mangesidig Fabrikvirksomhed, afsløredes $\frac{5}{10}$ 1906 et Mindesmærke for Provst H. O. Sonne († 1880), Stifteren af den første Brugsforening (1866), en Buste paa Granitsoffel (Billedhugger Rasm. Andersen), rejst ved Bidrag fra Landets 1200 Brugsforeninger.

I Viby blev der 1857 oprettet en Folkehøjskole af Politikeren Lars Bjørnbak († 1878), den nedlagdes 1899. Ved Skolen rejstes 1880 en Mindestøtte for dens Grundlægger, og 1906 en Statue af ham.

Fra den ældre Stenalder stammer et meget vigtigt Fund, der fremdroges ved Brabrand Sø paa et Sted, der nu er landfast til alle Sider, men som i Stenalderen maa have været en Holm. Fundet maa af geologiske Grunde henføres til den Periode, da Danmark var dybest nedsænket i Havet og Brabrand Sø var en lukket Havvig fra Kattegat. Byggelsen vedvarede, efter at Landhævningen var begyndt. De fremdragne Oldsager er hovedsagelig af Former, som kendes fra Afaldsdyngerne (Køkkenmøddingerne), men foruden disse optoges bl. a. det mest fuldstændige Lerkar, der haves fra den ældre Stenalder og mange interessante Redskaber af Træ, deriblandt en Bumerang, en Trækølle og Dele af Fiskespyd. Fremdeles fandtes Knogler bl. a. af Urokse og Elsdyr, der kun forekommer sporadisk i den ældre Stenalderes Affaldslag, medens de er meget almindelige paa Maglemosetidens Bopladser. (Th. Thomsen og Axel Jessen, Brabrandfundet, i Aarb. f. nord. Oldk. 1906 p. 1 ff.). Af store Stengrave kendes to. I Højen Ashøj NV. for Vibygaard var en i 1865 fuldstændig sløjft Jættestue, 5,25 m lang, 2,3 m bred. En anden fandtes paa Fredensgaards Mark; men ogsaa den er nu helt forsvunden. Af runde Jordhøje, rimeligvis væsentlig fra Bronzealderen, fandtes tidligere c. 20, hvoraf en halv Snes er sløjft eller forstyrret ved Gravninger. Særlig Marselisborg Skov (nu indlemmet i Aarhus) har i Nærheden af Kysten været rig paa Høje. Desuden kendes 2 Langhøje, hvoraf den ene er sløjft, den anden velbevaret. Under Markflade er fundet Grave fra Jernalderen.

Viby S., der er blevet stærkt formindsket ved de gentagne Indlemmelser af Arealer i Aarhus By (Forstaden Frederiksbjerg $\frac{1}{1}$ 1874 og Marselisborg m. v. $\frac{1}{1}$ 1899 og $\frac{1}{10}$ 1907), havde tidl. Tiset til Anneks (ved Kongebr. af $\frac{12}{11}$ 1660 henlagdes de to Sogne til Domsognet i Aarhus); ved Reskr. af $\frac{7}{6}$ 1873 blev Tiset et eget Pastorat. Fra $\frac{1}{1}$ 1868 udgør Viby en egen Sognekommune.

Ormslev Sogn (*O.-Kolt Km.*) omgives af Annekset Kolt samt Hasle Hrd. (Brabrand og S.-Aarslev S.), fra hvilket sidste det skilles ved Brabrand Sø, hvoraf 28 ha regnes til Sognet, og Aarhus Aa, og Framlev Hrd. (Harlev S.), fra hvilket det delvis skilles ved Holmbæk og Brydebæk. Kirken ligger c. 10 km VSV. for Aarhus. De højliggende, overvejende jævne Jorder (Krykkehøj, 78 m; Knudshøj, 77 m) er stærkt lerede, sandede paa Bakkeskrænten ned mod Mosen mod N. Mod N. nogen Skov (Storsk., Søsk., Lillesk.). Ved Aarhus Aa mod N. store Eng- og Mosestrækninger; mod S. lidt Mose (Gammelsø, Fuglekær). Gennem Sognet gaar Aarhus-Hammel-Torsø Banen.

Befolkning i 1921: 679 (1801: 277, 1850: 418, 1901: 696), boende i 139 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 178 Td.; 34 Gde med 167 og 64 Hse med 11 Td. Hartk.,

samt 7 jordløse Hse. Ejds. (1924): 2641, deraf Jordv.: 1422. Areal: 1174 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 30 ha, Rug 35, Byg 86, Havre 168, Blands. til Modenhed 52, Kartofler 37, Foderroer 160; Brak udgjorde 14 ha, Grønføder og Græsning 356, Haver o. l. 27, Skov 87, Vandar. 31. Kreaturhold (1924): 180 Heste, 872 Stk. Hornkv. (deraf 440 Køer), 7 Geder, 27 Faar, 1429 Svin.

I Sognet Byerne: *Ormslev* (1407 Ormsløff, 1438 Wormsløff) og beliggende 1,5 km NV. for denne *Ormslev Stationsby* — $\frac{1}{2}$ 1921: 14 Gde og Hse med 76 Indb. — med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1892), Ml., Andelsmejeri (ved Stationen; „Lykkedal“, opr. 1909), 2 Brugsforen. (den ene ved Stationen), Kbmshdl., Jærnbane. samt Posteksp.; *Aabo* (1610 Aaboe) med Skole; *Kunne-rup* (1688 Kunerup Gaarde, sammenbygget med Kolt By i Kolt S.). Gaarde: Hovedgaarden *Constantinsborg* (c. 1300 Stath, 1417 Stadtgaard) har 37,5 Td.

Ormslev Kirke.

H., Ejds. 522, deraf Skoven 72, Jordv. 314, deraf Skoven 27; c. 296 ha, deraf Ager 175, Eng 44, Skov 69; *Aabogaard* har 14,0 Td. H., Ejds. 128, Jordv. 94; c. 67 ha, deraf Ager 58, Eng 6, Mose 1. *Buggesgaard*, *Aabo Skovgaard*.

Ormslev S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Aarhus og hører under Retskr. Ning Hrd. m. m. (Aarhus), Politikr. Ning Hrd. og Hads Hrd. (Odder), Aarhus Amtstuedistr., Marselisborg Lægekr., Hads og Ning Hrd.s Skattekr., Ning Hrd.s Vurderingskr., Gl.-Aarhus Amts 4. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 239. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken bestaar af et Langhus med Sakristi i Ø., Taarn mod V. og Vaabehus mod S. Kun Skibets vestl. Del, af raa Granit og Fraadsten, er bevaret af den oprindelige, i romansk Tid opførte Kirke; Syddøren benyttes endnu, af Norddøren og Vinduer ses Spor. Kirkens øvrige Partier er opf. af Munkesten, i sentgotisk Tid. Tilmurede Spidsbuer i Skibets nordre og søndre Mur viser, at den sentkatolske Bygning har haft anselige, hvælvede Korsarme. Koret prydes af Hjørnelisener og en fladbuet Gesimsfrise, der ogsaa findes paa Sakristiets Østgavl. Det lave Taarn, der nu har Pyramidetag, er delvis ombygget 1734 og atter senere. Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet, ogsaa Taarnrummet. Altertavle i Renæssancestil fra 1619, malet 1719 og senere, med et af Lyders fornyet Maleri (Nadveren). Romansk Granitfont. Prædikestol i Senrenæssancestil, c. 1630. Bag Alteret Trætavle over Kirsten Lauridsdatter, † 1602. Epitafium (nu paa Vaabehusloftet) over Marie Mortensdatter Westergaard, † 1750, g. m. Præsten Hans Chr. Nissen, † 1763. Udenfor Vaabehusdøren flere Gravsten fra 18. Aarh., deribl. over Degnen

Oluf Sørensen Hovedstrup. — Paa Kirkegaarden er Generalkonsul H. Pontoppidan, † 1901, begravet.

Constantinsborg hed tidligere *Stadsgaard*. 1400 og 1406 nævnes Erik Jensen „de Staath“, Ridder, Fader til den berygtede Lensmand i Sverige Jesse Eriksen og til Hr. Peder Lykke, opkaldt efter sin Morfader. Hr. Peder Lykke efterlod Stadsgaard til sine Børn, af hvilke Sønnen Hr. Chr. L. ved Skifte 1464 overtog S.; han havde kun to Døtre Johanne L., vistnok † ugift, der 1521 ved Skifte fik sin Søsters Halvpart af S., og Anne L., g. m. Manderup Holck. Sidstnævntes Datter Anne Holcks Søn Vald. Parsberg mageskiftede 1583 S. til Fr. II, som undertiden opholdt sig her og 1587 gav Befaling til, at der skulde opføres et Jagthus, af Bindingsværk, 1 Loft høj, paa S.; 1661 blev Gden (33 Td. H.) sammen med Havreballegd. udlagt til Gabriel Marselis, hvis Søn Constantin M. 1677 lod den ombygge og gav den Navnet Constantinsborg; hans Enke Sophie Elisabeth Charisius lod $\frac{9}{2}$ 1703 C. (30. 236 og 664 Td. H.),

Constantinsborg.

der 1683 havde faaet Sædegaards Frihed, oprette til et Stamhus, som efter hendes Død 1706 kom til hendes 2. Mand Gehejmerd. Baron Peder Rodsteen († 1714) og derefter til hendes Brodersøn Chr. Charisius († 1724), hvis Søn Konferensrd. Constantin Aug. Charisius besad Stamhuset til sin Død 1776, og da Familien 1787 var uddød paa Mandssiden med hans Broder Ambrosius C., kom Stamhuset til dennes Datter Anne Marie Dorothea, g. m. Etatsrd., Rigsgreve J. J. Fædder til Revsnæs og derved til Familien Fædder-Charisius. Men $\frac{20}{10}$ 1796 tillod Kongen Generalkrigskommissær, Rigsgreve H. Fr. Fædder-Charisius at substituere Stamhuset med en Fideikommiskapital, og 1799 købte han selv paa Aukt. C. (29 og 226 Td. H.) for 71,100 Rd. Da han var død 1829 og hans Enke E. M. H. S. i. Baronesse Rosenkrantz 1832, solgtes C. (31 Td. H.) og Ormslev Kongetiende sidstnævnte Aar ved Aukt. for 8000 Rbd. r. S. og 24,000 Rbd. Sølv til P. J. Møller (forh. til Fævejle, † 1874). Han afhændede 1866 C. (37 Td. H.) for 183,000 Rd. til F. Severin fra Ostindien, men Handelen maatte gaa tilbage, og 1867 solgte han saa C. for 160,000 Rd. til Generalkonsul Hendrik Pontoppidan († 1901), der meget ophjalp den forfaldne Ejendom og 1885 for 300,000 Kr. overlod den til Sønnen, den nuv. Ejer Landvæsenskommiss., Landbrugskandidat A. Pontoppidan. — Hovedbygningen er grundmuret, 1 Stokværk over høj Kælder og med Mansard. Opført 1802 er den ombygget 1868, da bl. a. det 2 Stokværk høje Indgangsparti tilføjedes. Avlsbygningerne er af Kampesten. (Om Gaardens tidl. Bygninger se Kancelliets Brevbøger $\frac{27}{6}$ 1603; senere brændte Gaarden tildels 1753; Dske Atl. omtaler en Hovedbygning af

Bindingsværk og nævner, at der fandtes smukke Haveanlæg og grundmuret Lysthus i 2 Stokv. med Kuppel). — C. laa forhen under Marselisborg Birk.

Niels Jonsen af *Orumsleff* nævnes 1351, Peder Jonsen af Wormsløff 1400 og Jes Stisen i Wormsløff, Væbner, 1438.

Aabogaard, som Fru Dorte Friis, Joh. Barestets, 1651 havde faaet Brev paa, tilhørte 1816 Ove Mohr (senere til Christinedal), som 1833 solgte den til Hans Ostenfeldt (ogsaa til Christinedal), der 1839 forøgede den fra 10 til 14 Td. H. Fra ham kom den 1850 til Hastrup og fra denne 1852 til J. V. van Deurs, † 1868, hvorefter den s. A. ved Aukt. købtes for 43,000 Rd. af Hofjægermesterinde Jeanette van Deurs til Bøstrup, som 1870 afhændede den for 48,000 Rd. til Cand. phil. M. H. Petersen. Han solgte den 1876 for 125,000 Kr. til Forv. L. Wissing, fra hvem den 1897 kom til N. P. Sørensen, som 1904 solgte den (14 Td. H.) for 100,000 Kr. til Fabrikant Chr. Kjærtinge, ogsaa Ejer af Aabo Skovgd., hvis Arvinger 1912 afhændede den til O. F. Michaelsen. I *Dske Atl.* omtales, at der endnu da fandtes Rudera af den gl. *Aabogaard*.

Kunnerup, der 1688 regnedes til Kolt S., skal tidl. ligesom *Buggesgaard* have været Herregaard; *Dske Atl.* nævner, at der paa *Kunnerup Mark* paavistes Rudera af denne Herregaard. 1664 nævnes „Cappell Huuszet“.

I Ormslev var der en Folkehøjskole fra 1879 til 1887.

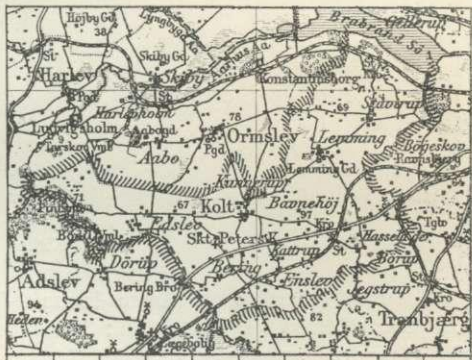
Ved Gaarden Hesselballe har der været en hellig Kilde, *Vor Frue Kilde*. Ved Constantinsborg nævnes Sundhedskilden *Rask Kilde*.

Der kendes i Sognet 30 Gravhøje, men Størstedelen er nu sløffet eller forstyrret; i et Par af dem er fundet Oldsager fra Stenalderen. Fredl. er 3 af Højene paa Hovedgaarden Constantinsborgs Jorder samt i Ormslev et fritliggende kisteformet Gravkammer; heri er optaget 2 Flintspyd, en -Økse og et Par Lerkar.

Litt.: J. Th. Rübner-Petersen, *Minder fra den sidste Krig*, i Aarhus Stifts Aarb. 1917.

Kolt Sogn (*Ormslev-K. Km.*),

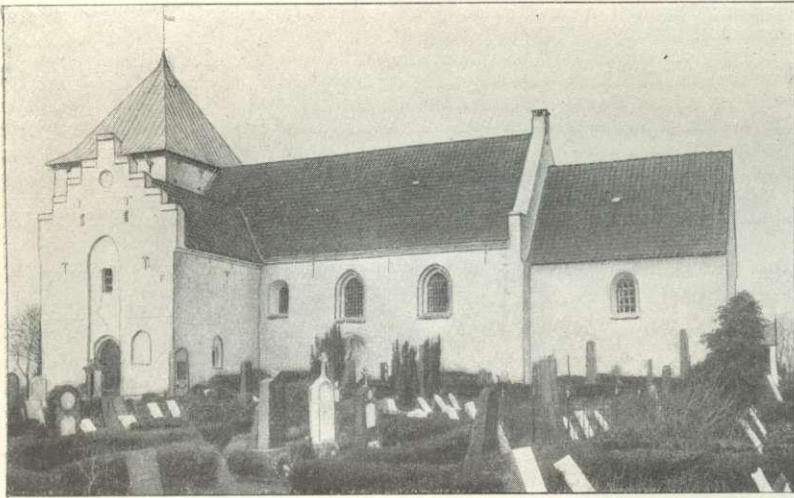
Anneks til Ormslev, omgives af dette, Hasle Hrd. (Brabrand S.), fra hvilket det skilles ved Brabrand Sø (se p. 169), Viby S., fra hvilket det delvis skilles ved Dødeaa og Bøgeskov Bæk, Tranbjærg og Tiset Sogne, samt Hjelmlev Hrd. (S.-Hørning og Adslev S.), fra hvilket det skilles ved Aarhus Aa, og Framlev Hrd. (Harlev S.). Kirken ligger c. 10 km SV. for Aarhus. De højtlig-

gende, bølgeformede Jorder (Bavnehøj, 97 m; Langhøj, 82 m; Edslev Knude) er dels lerede, dels sandede. Ved Brabrand Sø, hvoraf 71 ha regnes til Sognet, findes Engstrækninger; spredtliggende mindre Moser (Storemose, Birkemose, Hasselager Sø, Kølsmose). Traktørstedet Pinds Mølle og Edslev Knude, hvorfra der er smuk Udsigt, er yndede Udflugtssteder. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Skanderborg samt den østjyske Længdebane og Aarhus-Hammel-Torsø Banen; Østgrænsen berøres af Aarhus-Hov Banen.

Befolkning i 1921: 1442 (1801: 639, 1850: 1025, 1901: 1450), boende i 318 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 376 Td.; 110 Gde med 331 og 193 Hse med 45 Td. Hartk., samt 9 jordløse Hse. Ejds. (1924): 5221, deraf Jordv.: 2626. Areal: 2122 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 21 ha, Rug 111, Byg 206, Havre 380, Blands. til Modenhed 92, Kartofler 56, Foderroer 342; Brak udgjorde 35 ha, Grøn-foder og Græsning 600, Haver o. l. 45, Tørvemoser 13, Skov 54, Vandar. 76. Kreaturhold (1924): 432 Heste, 2260 Stk. Hornkv. (deraf 1207 Køer), 53 Geder, 42 Faar, 4000 Svin.

I Sognet Byerne: *Kolt* (c. 1300 Koltee, 1433 Colte) med Kirke, Friskole, Efter-skole, Forsamlingshus, Kolt Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1873; $\frac{31}{3}$ 1924 var Indsk. 116,069, Reserver 5870 Kr.) og Kbmshdl.; *Bering* (1310 Biring, Byring; delt i *Nederballe*, 2 Gde, og *Overballe*, Gde og Hse) med Valgmenighedskirke og Præsteb.; *Enslev* (Endslev; 1610 Ensløff); *Kattrup* (1610 Katrup) med Skole og Andelsmejeri (Bøgekilde, oprettet 1897, ombygget 1907); *Hasselager* (1664 Hasle Agger) — $\frac{1}{2}$ 1921: 26 Gde og Hse med 123 Indb. — med Skole, Ml., Gæstgiveri, 2 Kbmshdrl., Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Lemming* (1610 Leming) med „Ormslev Børnehjem“ (oprettet 1881 i Ormslev, flyttet hertil 1886; optager fattige, forældreløse Børn fra hele Jylland); *Stavtrup* (1610 Stavtrup) med Skole, Restauration (Constantia), elektrisk Pumpestation (Aarhus Vand-

Kolt Kirke.

værk, se p. 40), Jærnbaneest. (Aarhus-Hammel-Torsø Banen) og Posteksp.; *Edslev* (1610 Edtzløff) med Ml. (Edslev Ml.; 1610 Edsløffmølle), Brugsforen. og Kbmshdl. Gaarde: *Lemminggaard*: 11,8 Td. H., Ejds. 128, Jordv. 86; c. 66 ha, deraf Ager 55, Eng 3, Skov 2, Mose 3; *Jarlsminde*. *Pinds Mølle* (1610 Pindsmølle). *Bispegaarden* (under Aarhus Fattigvæsen; se p. 34).

Kolt S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' Lægd 237 a (Edslev Sognefoged-distrikt, σ : Kattrup, Bering, Enslev og Edslev) og Lægd 237 b (Kolt Sognefoged-distrikt, σ : Stavtrup, Lemming, Hasselager og Kolt). Kirken tilhører Sognebeboerne, Valgmenighedskirken Menigheden.

Kirken, fordum viet Jomfru Marie, bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt senere tilbygget Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. De oprindl. Mure er af raa Granit, Limsten og Fraadsten, med hugne Hjørnekvadre. Begge Døre og flere Vinduer er bevarede (Norddøren og nogle Vinduer tilmurede). Tilbygningerne er sentmiddelalderlige, af Munkesten; det ret lave ifl. Dske Atl. 1732 ombyggede Taarn har nu Pyramidetag, det anselige, to Stokv. høje Vaabenhus Gavl med Trappekamme. Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet; dog er Taarnrummets Hvalving senere erstattet med Bjælkeløft. Altertavle og Prædikestol i Renæssancestil; Alterkalk fra 1512. Romansk Granitfont med Dobbeltløver

og Mandehoveder. Flere Gravsten fra Tiden c. 1800 samt et Par middelalderlige Gravsten, den ene med 2 Korsfigurer (en tredje, med Navnet Ascerus, er nu i Aarhus Museum, en fjerde i Nationalmuseet).

Valgmenighedskirken (Skt. Peders Kirke), opf. 1874, er en rød Murstensbygning, bestaaende af Kor, Skib og Vesttaarn med Spir. Altertavlen er malet af Poul Christiansen (Englene og Hyrderne), opsat 1901. Kirken er 1924 udsmykket af Maleren Munck. Ved Siden af Kirken Valgmenighedens Forsamlingsaal (tidl. Gymnastikhus). Valgmenigheden anerkendtes af Staten ²⁰/₄ 1876. (Se A. Højmark, Et Bidr. til B. Valgmenigheds Hist., i Højskolebl. 1901 Sp. 757; N. J. Laursen, Hist. Noter om B. Valgmenighed 1876-1901. Aarhus 1901).

I *Stavtrup* har ligget en Hovedgaard. 1478 pantsatte Else Mikkelsdatter, Enke efter Laurids Pedersen (Kruse), hendes Søn Peder Lauridsen Kruse og Svigersøn Anders Lounkier Nørgaard i „Stattrup“ til Øm Kloster. Peder Lauridsen Kruse solgte den 1484 til Stig Nielsen af Vengegd., der 1485 mageskiftede den til Klosteret. Voldstedet, en mindre, firsidet Borgbanke med omgivende Grav, ses endnu; midt paa Voldstedet ligger nu en lille Gaard, Bodstedgaard.

Mette Jepsdatter i *Hasleager*, Jes Stigsens Efterl. (jfr. Ormslev), nævnes 1460. Hasselager var 1685 en Avlsgd. under Aarhus Bispestol.

Bering Bro nævnes 1427 („Beringbro“).

Henved 50 jordfaste Oldtidsmindesmærker kendes i Sognet. Hovedmængden er Rundhøje, hvoraf de fleste dog nu er forstyrrede ved Gravninger eller sløjfede; 7 er fredl., nemlig 3 store Høje under Bering og 4 under Edslev, deribl. *Store-Torshøj* og *Store- og Lille-Dalsagerhøj*. Af 4 Langhøje er 1 anseelig under Bering, Ø. for Overballe, ligeledes fredl., og under Edslev er fredl. et Dyssekammer.

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Ormslev og Kolt skulde sammenlægges.

Holme Sogn (*H.-Tranbjerg Km.*),

hvoraf Dele er indlemmede i Aarhus i 1907, omgives af Viby Sogn, Annekset Tranbjerg, Maarslet Sogn og Aarhus Købstadsjorder. Kirken ligger c. 5 km SSV. for Aarhus. De højtliggende, for det meste bakkede Jorder (i Holme Bjerge: Jelshøj, 128 m, med trigon. Station, Skaade Bakker m. m.) er muldede med Underlag af Sand og Ler. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus over Odder til Horsens.

Befolkning i 1921: 1607 (1801: 339, 1850: 723, 1901: 1118), boende i 262 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 172 Td.; 43 Gde med 139 og 151 Hse med 33 Td. Hartk. Ejds. (1924): 5632, deraf Jordv.: 1893. Areal: 981 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 8 ha, Rug 36, Byg 69, Havre 135, Blands. til Modenhed 50, Kartofler 54, Foderoer 126; Brak udgjorde 12 ha, Grønfoder og Græsning 166, Haver o. l. 60, Skov 195, Heder og Lyngbakker 3. Kreaturhold (1924): 203 Heste, 657 Stk. Hornkv. (deraf 526 Køer), 30 Geder, 9 Faar, 1282 Svin.

I Sognet Byerne: *Holme* (1203 Holmæ) — ¹/₂ 1921: 59 Gde og Hse med 361 Indb. — med Kirke, Præstegd., Skole, Forsamlingshus (opf. 1896), Holme-Tranbjerg Sognes Spare- og Laanekasse (opr. 1870; ³¹/₂ 1924 var Indsk. 10,209, Reserver 5343 Kr.) og Brugsforen.; *Skaade* (1341 Scothæ) — ¹/₂ 1921: 94 Gde og Hse med 618 Indb. — med Skole (opf. 1906), Børnehjem (Børnely), 2 Teglværker (Emiliedal Teglværk, tilh. det 1905 stift. A/S De forenede Teglværker i Aarhus: 7,9 Td. H., Ejds. 225, Jordv. 72; c. 54 ha, deraf Ager 39, Eng 2, Skov 1; A/S Kragelund Teglværk, stift. 1909, Aktiekap. 85,000 Kr.), Mejeri (Skaade Mejeri, opr. 1897, tilh. De forenede Mejerier i Aarhus), Brugsforen. og Kbmtdshdl.; i Skaade en Del Villabebyggelse særlig i Sk. Bakker, hvor Bebyggelsen begyndte 1899; ved de to

ældste Landsteder en Del Naaletræsplantning. Saml. af Gde og Hse: *Holme Bjerge; Højbjerg* (tidl. Skidenpyt) med Kbmshdl. (en Del Villabebyggelse). *Hulmose*, Hse. *Saralyst*, Gd. *Kalkær*, Gd. (1664 Kolkierd). *Kragelund*, Lystgaard (opf. af en tidl. Ejer af Teglværket; Gaardens Jord er til Dels udstykket og bygget).

Holme S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Aarhus og hører under Retskr. Ning Hrd. m. m. (Aarhus), Politikr. Ning Hrd. og Hads Hrd. (Odder), Aarhus Amtstuedistr., Marselisborg Lægekr., Hads og Ning Hrd.s Skattekr., Ning Hrd.s Vurderingskr., Gl.-Aarhus Amts 4. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr.' 240. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken, der er opf. 1882 (Arkt.: Prof. Walther) i romansk Stil af røde Mursten paa Granitsokkel (fra den nedbrudte romanske Kirke), bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Det foroven ottekantede Taarn afsluttes med et Spir. Kirkens Indre har fladt Loft. I den dybe Korbue er der mod N. et Rum for Præsten, mod S. Opgang til Prædikestolen. I Korvæggen sidder en romansk Kragsten (med Arkadefelter) fra den gamle Kirke. Inventaret hidrører for en Del fra den gamle Kirke. Altertavle med rigt ornamentalt Snitværk i Senrenæssancestil (c. 1640) og med et 1882 fornyet Maleri (Christus med Brødet og Vinen). Romansk Granitfont. Moderne Prædikestol og Stolestader, hvori der dog er brugt en Del Gavle fra 1688. Krucifiks fra 17. Aarh. Kirkeskib. I Koret lille Stentavle over Præsterne Anders Thomsen og Niels Christensen Hjordtsvang, i 16. Aarh., der siges at være begr. ved Alteret i den gl. Kirke; i Vaabenhuset anseligt Epitafium med Portrætmaleri i barok Træramme, opsat over Præsten Chr. Joh. Thorsager, † 1665, med Hustru, † 1687. I Skibets Sokkel sidder en romansk Granitgravsten med tre Kors.

En ny Kirkegaard (0,8 ha) er 1912 anlagt ved Vejen mellem Holme og Skaade, med Kapel, opf. efter Tegn. af Arkt. Fritz, Aarhus.

En Karine Nielsdatter i *Holme*, nævnt 1509, synes at have været af Adel.

I Sognet nævnes i 14. Aarh. en By Tyrestrup (1354 Thyristorp).

Af de c. 20 Gravhøje, der kendes i Sognet, er to bevarede, deribl. den fredlyste, højtliggende og vidt synlige *Jelshøj*, medens Resten er sløjftet eller forstyrret ved Gravninger. Sløjftet er ligeledes et Mindesmærke fra Stenalderen, vist en Dysse. I Nærheden af Saralyst er fremdraget et Par righoldige Grave fra den romerske Jernalder; den ene indeholdt foruden et smukt Sæt Lerkar adskillige Smaasager af Bronze og Jærn (deribl. Ragekniv og Saks) og en Fingerring af Guld.

Ved kgl. Res. af ^{11/7} 1907 blev fra ^{1/10} s. A. en Del Arealer af Skaade By (Torsskov og Skaade Skov, se p. 49-50, hele Sognets skovklædte Kyststrækning) i verdslig og gejstl. Hens. indlemmet i Aarhus Købstad.

Tranbjerg Sogn (*Holme-T. Km.*), Anneks til Holme, omgives af dette, Maarslet, Tiset, Kolt og Viby Sogne. Kirken ligger c. 8 km SV. for Aarhus. De højtliggende, temmelig jævne Jorder (Vesterbakke, 63 m; Tulshøj) er muldede med Underlag af Ler og Sand. En Del Mose (Bjæstrup Mose, Rullemose, Stormose, Gunneballe, Trankær Mose); mod SV. en Del af Ting-skov. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Horsens og Banen fra Aarhus til Hov.

Befolkning i 1921: 818 (1801: 249, 1850: 327, 1901: 630), boende i 169 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 194 Td.; 41 Gde med 180 og 72 Hse med 14 Td. Hartk. Ejds. (1924): 3591, deraf Jordv.: 1599. Areal: 1080 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 29 ha, Rug 26, Byg 142, Havre 207, Blands. til Modenhed 46, Kartofler 19, Foderroer 173; Brak udgjorde 29 ha, Grønfor og Græsning 310, Haver o. l. 21, Tørvemoser 12, Skov 11, Vandar. 2. Kreaturhold (1924): 188 Heste, 1023 Stk. Hornkv. (deraf 576 Køer), 12 Geder, 30 Faar, 1396 Svin.

I Sognet Byerne: *Tranbjerg* (1664 Thrandbjerg) — $\frac{1}{2}$ 1921: 51 Gde og Hse med 241 Indb. — med Kirke, Skole, Andelsmejeri (opr. 1888, ombygg. 1910), Fortinneri, Sav- og Hammerværk, Kro, Brugsforen., Kbmshdl., Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Gundestrup* (1610 Gunndistrup) med Jærnbanepl.; *Bjæstrup* (Bjødstrup; 1610 Bjørstrup); *Børup* (1610 Børup); *Slet* (1610 Slett) med Teglværk (Slet Teglværk, tilhørende det 1905 stift. A/S De forenede Teglværker i Aarhus; 5,7 Td. H., Ejds. 200, Jordv. 41; c. 29 ha; deraf Ager 20) og Kbmshdl.; *Jægstrup* (1479 Jægstrup); *Østerby* (1610 Østerbye). *Ovesminde*, Gd. *Jegstrupgd.*, *Jægstrup Vestergd.*, *Kirkegd.*

Tranbjerg S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' 231. Lægd. Kirken er selv-
ejende.

Kirken, indviet til Skt. Ursula og de 11,000 Jomfruer, bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt tilbygget Taarn mod V. og Vaabenhushus mod S. De ældste Mure er af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Begge Døre, med Halvsøjler og billedsmykkede Tympana, og flere Vinduer (Norddøren og Vinduerne paa eet nær tilmurede) er bevarede; desuden findes flere Billedkvadre paa Kirken. Taarnet og det vistnok i nyere Tid forhøjede Vaabenhushus er begge sentmiddelalderlige, af Munkesten, men nu pudsede med Cement. I det indre har Koret en sentgotisk Hvælving, Skibet og Taarnrummet Bjælkeloft. Altertavle fra 1912 med Maleri af Heinr. Dohm (Christus i Emaus); Rammen tegnet af Arkt. Rolf Schrøder. I Taarnrummet er opstillet den gl. Altertavle, et sentkatolsk Alterskab af provinsielt Arbejde, med Figurer af Skt. Ursula (ledsaget af 10 af hendes Jomfruer), Jmfr. Marie og Evangelisten Johannes, paa Fløjene de 12 Apostle. Alterstager fra 1633. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Prædikestol i enkel Barokstil. Paa nogle Stolestader Aarst. 1670 og 1682.

Bjæstrup, før *Bjærnstrup*, var en Hovedgaard, der 1506 tilhørte Ulf Kalf, hvis Datter Anne var g. i ufri Stand, først med Christen Hansen, der 1543 solgte B. til Peder Ebbesen Galt, siden med Per Gregersen i Odder, der 1552 blev sagsøgt af Peder Ebbesens Enke Fru Ingeborg (Drefeld) om samme Skøde, fordi Frans Andersen (Hvittenstiern), der mente at have arvet B., 1542 havde pantsat den til Hans Rostrup.

I Østerby har der i 1870'erne været en Pige højskole.

I Børup er Skolemanden Morten Børup († 1526) født ved Midten af 15. Aarh.

Af jordfaste Oldtidsmindesmærker kendes kun 7 Høje, alle forstyrrede. En af Højene indeholdt en nu forsvunden Dysse; i en anden findes endnu Rester af en Jættestue. Under flad Mark er fundet Gruber, der indeholdt grove Lerkarskaar fra Jærnalderen. Et Par mindre Lerkar, ligeledes fra Jærnalderen, er fundne i en Mose i Sognet.

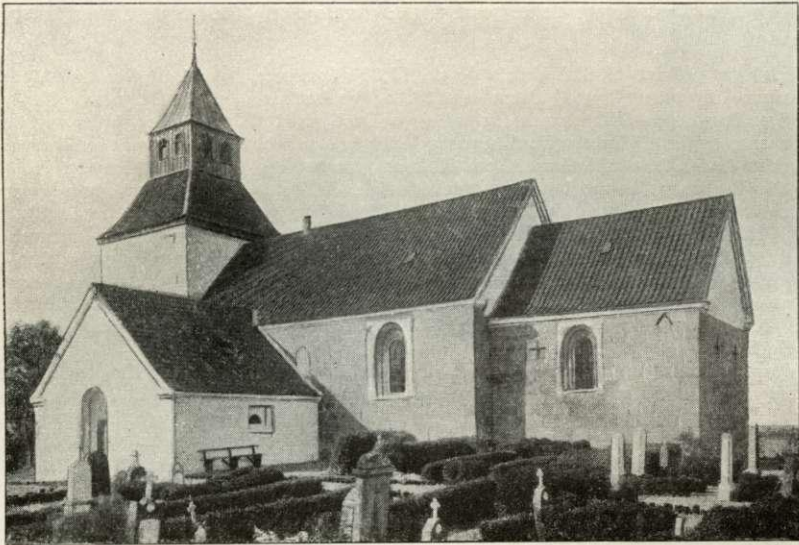
Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at efter den dav. Tranbjerg Præsts Død skulde Sognet være Anneks til Holme.

Tiset Sogn omgives af Kolt, Tranbjerg, Maarslet, Malling, Tulstrup og Astrup Sogne samt Hjelmlev Hrd. (Vitved, Blegind og S.-Hørning S.), fra hvilket det delvis skilles ved Aarhus Aa og *Solbjerg Sø*, af hvilken 55 ha regnes til Sognet. Kirken ligger c. 13 km SV. for Aarhus. De mere jævne end bakkede, men højtliggende Jorder (Mandshoved, 89 m; Bavnhøj, 88 m) er lerede og sandmuldede. Ravnholt Skov, Ingerslev Sk., en Del af Tingskov; mod Ø. lidt Mose (en Del af Vorkær). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus til Horsens.

Befolkning i 1921: 1042 (1801: 467, 1850: 902, 1901: 1042), boende i 218 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 312 Td.; 91 Gde med 273 og 140 Hse med 39 Td. Hartk., samt 5 jordløse Hse. Ejds. (1924): 3993, deraf Jordv.: 2173. Areal: 1787 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 18 ha, Rug 76, Byg 227, Havre 346, Blands. til Modenhed 74, Kartofler 38, Foderroer 327; Brak udgjorde 27 ha, Grønfoder og Græsning 463, Haver o. l. 37, Tørvemoser 2, Skov 46, Vandar. 59. Kreaturhold (1924): 331 Heste, 1912 Stk. Hornkv. (deraf 1130 Køer), 22 Geder, 25 Faar, 4077 Svin.

I Sognet Byerne: *Tiset* (1418 Tiswith, 1610 Thising), ved Landevejen, med Kirke, Præstegd., Skole (udv. 1910) og Kbmshdl.; *Ravnholt* (1610 Raffnholt) med Tiset Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1868; $\frac{31}{3}$ 1924 var Indsk. 543,152,

Tiset Kirke.

Reserver 47,152 Kr.; i Sparekassens Ejendom Forsamlingssal, Kro (Tingskov Kro med Kbmshdl.), Maltgørieri, Ølbryggeri og Kbmshdl.; *Ingerslev* (1347 Ynghesløff) med Skole og Kbmshdl.; *Battrup* (1484 Barthrop) med Skole og Ml.; *Ny-Solbjerg* (1610 Solbierre) — $\frac{1}{2}$ 1921: 26 Gde og Hse med 141 Indb., deraf i Tiset S. 14 Gde og Hse med 70 Indb., Resten i Astrup S. — med Maskinsnedkeri, Ml., Andelsmejeri, Afholdsrestauration, Kro og Kbmshdl.; *Tander* (1610 Thanndoe, 1664 Thande); *Mustrup* (1610 Muestrup). Saml. af Gde og Hse: *Solbjerg*-, *Ravnholt*- og *Ingerslev Hede*, *Sønderskov*, *Nørremark*, *Nederballe*, *Overballe*. *Kærgaard*, 2 Gde. Gaarde: *Ingerslevgaard* har 10,1 Td. H., Ejds. 102, Jordv. 72; c. 52 ha, deraf Ager 49, Mose 1; *Tannegd.*: 14,6 Td. H., Ejds. 151, Jordv. 111; 93 ha, deraf Ager 83, Eng 1, Skov 2, Mose 3; *Hedegaard* (1688 Heegaarden). *Ingerslev Vandmølle* (1610 Inngisløff mølle). *Aldrup Andelsmejeri* (opf. 1885), men Aldrup Mølle ligger i Blegind Sogn i Hjelmshv Hrd.

Tiset S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Aarhus og hører under Retskr. Ning Hrd. m. m. (Aarhus), Politikr. Ning Hrd. og Hads Hrd. (Odder), Aarhus Amtstuedistr., Marselisborg Lægekr., Hads og Ning Hrd.s Skattekr., Hads Hrd.s Vurderingskr., Gl.-Aarhus Amts 4. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 238. Lægd. Kirken tilhører Sognebeboerne.

Kirken (maaske gammel Herredskirke) bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt tilbygget Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. De oprindl. Mure er af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Syddøren, der er bevaret ligesom enkelte romanske Vinduer, har Tympanon med Løvefigurer og Løvværk. Vistnok paa Reformationstiden tilføjes Taarnet, som nu har Pyramidetag med en firkantet Hætte, og Vaabenhuset, begge af Granitkvadre, mulig fra en anden, nedbrudt romansk Kirke. Hele Kirkens Indre, ogsaa Taarnrummet, er sentgotisk hvælvet. I Skibets Østhjørner er der Rester af murede Alterborde. Ny Altertavle med et Maleri (Jesus og Marie Magdalene). Romansk Granitfont. Prædikestol i Renaissancestil, fra Beg. af 17. Aarh. I Vaabenhuset to udslidte Ligsten, som har ligget i Kirkens Gulv. Et nyt Orgel er 1921 skænket af afdøde Gdr. S. Sejersen i Ravnholt og Hustru.

Paa Ingerslev Mark skal ifl. Præsteindberetn. 1623 have ligget et Slot, *Trælberg*, formodentlig identisk med Aarhusbispens Gaard *Threlthorp*, nævnt 1203. Paa Stedet (Matr. Nr. 3 abc) er intet mere at se, men der skal tidligere have været opløjet Munkesten.

I Solbjærg har ligget en Kirke. Grundsten blev fjærnede 1906, da der iagttoges et Par murede Grave, den ene af Fraadsten, den anden af Munkesten.

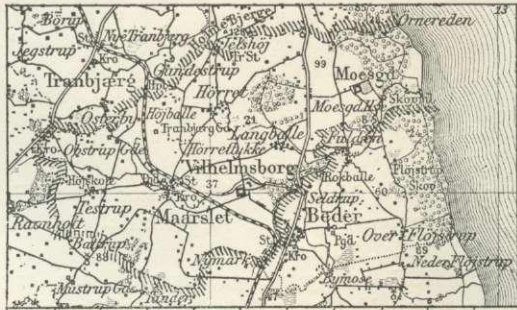
Ifl. Præsteindberetn. 1623 har der ved Ravnholt været en hellig Kilde, *Mariekilde*, i hvilken unge Piger skulde bade sig og derefter tilbede Jmfr. Marie (se Aarhus Stifts Aarb. 1926 p. 7-8).

I Tingskov skal der have staaet et Tinghus, som senere flyttedes til Marselisborg.

T. Sogn har været ret fattigt paa Oldtidsmindesmærker; de faa Høje, der kendes i Sognet, er nu alle sløjfede eller ødelagte ved Gravninger. V. for Ingerslev By har ligget en Gruppe af 6 Høje; i den ene af dem er fundet et Sværd af Bronze. NV. for Ingerslev By er der for 75 Aar siden i en Bakke gjort Fund af Lerkar, vist fra den romerske Jernalder.

Sognet var Anneks til Viby (se p. 220), indtil det ved Reskr. af 7/6 1873 blev et eget Pastorat.

Maarslet Sogn omgives af Aarhus Købstadsjorder, Holme, Tranbjærg, Tiset, Mallings og Beder S., fra hvilket sidste det delvis skilles ved Giber Aa, samt Kattedgat. Kirken ligger c. 11 km SSV. for Aarhus. De overvejende højtliggende, snart jævne, snart bakkede Jorder (Ridder Palles Høj, 107 m; Brunbakke, 98 m) er lerede og muldede med Underlag af Ler. En Del Skov (Storskov, Hørret Sk., Enemærket, Dyrehave m. m.). Moesgaard Strand ved Moesgaard Fiskehus er yndet Badestrand. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus over Odder til Horsens og Banen fra Aarhus til Hov.

Befolkning i 1921: 1371 (1801: 578, 1850: 817, 1901: 1298), boende i 260 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 413 Td.; 80 Gde med 382 og 109 Hse med 31 Td. Hartk., samt 18 jordløse Hse. Ejdsck. (1924): 6543, deraf Jordv.: 3320. Areal: 2471 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 78 ha, Rug 69, Byg 261, Havre 370, Blands. til Modenhed 120, Kartofler 50, Foderroer 294; Brak udgjorde 104 ha, Grøn-foder og Græsning 617, Haver o. l. 69, Tørvemoser 7, Skov 316, Vandar. 9. Kreaturhold (1924): 367 Heste, 1950 Stk. Hornkv. (deraf 1243 Køer), 21 Geder, 46 Faar, 3464 Svin.

I Sognet Byerne: *Maarslet* (Over- og Neder-M.; 1360 Mordslet) — $\frac{1}{2}$ 1921: 63 Gde og Hse med 287 Indb. — med Kirke, Præstegd., Skole, Børnehjem (opr. 1889), Maarslet Sogns Spare- og Laanekasse (opr. 1871; $\frac{21}{3}$ 1924 var Indsk.

Erindring om en Præstedatters Bryllup. Udslidt Gravsten med Portrætfigurer fra Chr. IV's Tid. I det 2,5 m høje, af raa Granit opf. Kirkegaardsdige er indsat en middelalderlig Ligsten med Korsfigur og Indskriften: Hulda. — Paa Kirkegaarden er begr. Højskoleforst., Dr. phil. Jens Nørregaard, † 1913, og Højskolelærer, cand. theol. Chr. Båge, † 1915.

Vilhemsborg hed oprindl. *Skumstrup*; 1486 nævnes en Væbner Orm i S., senere Anders Ebbesen (Galt, † 1529) og hans Broder Rigsrd. Peder Ebbesen Galt († 1548) til S., som derefter tilhørte Jost Andersen (Ulfeld) til Østergd. og Moesgaard († 1563), hvis Datter Anne 1581 blev g. m. Jørg. Friis til Favrskov († 1632). Deres Søn Niels F. († 1651) skrev sig 1625 til S. (1638 32 Td. H.). Hans Søn Rentemester Mogens F. gjorde S. til et anseligt Gods, men solgte 1662 S. (135 Td. H.) og Moesgd. med 2 Mr., 125 Gde og Bol samt 32 Hse (i alt 1391 Td. H.) til Gabr. Marselis († 1667), hvis Søn Vilh. M. $\frac{18}{10}$ 1673 fik S. (995 Td. H.) ophøjet til et Baroni under Navnet Vilhelmsborg samtidig med, at han selv blev adlet som Guldencrone. Efter hans Død

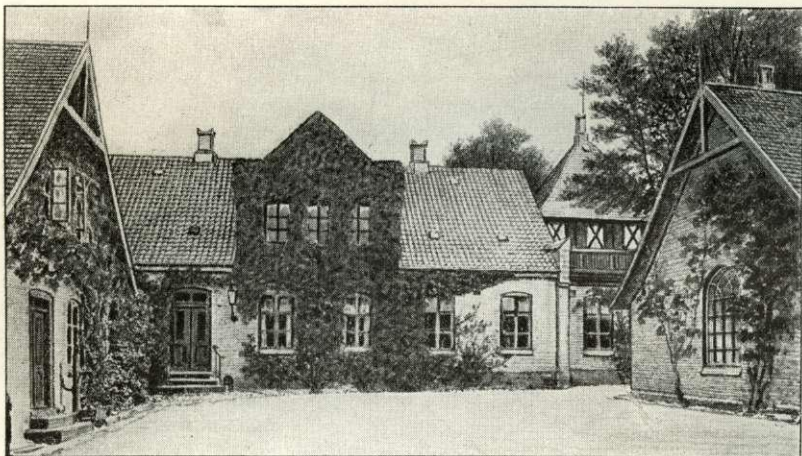

Moesgaard.

1683 besad hans Enke Regitze Sophie Vind (g. 2. m. Baron Jens Juel) Baroniet, som ved hendes Død 1692 gik i Arv til Sønnen, Stiftamtmd., Gehejmerd. Chr. G., † 1746. De fig. Besiddere var hans Søn Stiftamtmd., Konferensrd. Vilh. G., † 1747, dennes Broder Konferensrd. Matth. G., † 1753, hans Søn Stiftamtmd., Gehejmerd. Chr. Fr. G., † 1788, hans Søn Stiftamtmd., Gehejmekonferensrd. Fr. J. Chr. G., † 1824, dennes Brodersøn Kmhr. O. C. L. E. G., † 1863, hans Søn Kmhr. C. V. L. M. C. F. G., † 1895, hans Søn Kmhr., Hofjægerm. O. T. C. G., † 1920, og dennes Broder H. E. G. Denne overtog $\frac{24}{2}$ 1921 Baroniet som fri Ejendom og solgte 1923 V. til Forp. N. C. Hviid paa Vosnæs, den nuv. Ejer. Der er afgivet Jord til 14 Husmandsbrug. — Hovedbygningen, der ligger paa en Bakke, ved hvis Fod løber en Bæk, er en hvidkalket, to Stokv. høj grundmuret Længe (Kvistgavle over Façadernes Midtpartier blev tilbyggede af Baron Carl Guldencrone), opf. 1842-44 (efter Tegn. af Arkt. Thielemann) af Baron Ove Guldencrone, der ogsaa anlagde en smuk Have og gjorde store Forbedringer ved Godset. Baron Ove T. C. G. har i Forlængelse af det ældre Hus opf. en Pavillon med Mansardtag; en Rest af den gamle lave Hovedbyggn. er bevaret som Sidefløj i V. Avlsgaarden blev flyttet efter en Brand 1853 og er senere udvidet med en stor Ladebyggn. m. m. — I V. Dyrehave findes en Del anselige gl. Træer, mest Bøge, hvoraf en maaler over 5,65 m i St. Omf.; tillige en stor Eg c. 5,20 m i St. Omf. — Mogens Friis fik 1661 fri Birkeret til S.; det meste Gods solgtes i 1850'erne. (Litt.: O. Andrup, V., i Dske Hgde ved 1920 III; E. Haugsted, i Aarhus Stifts Aarb. 1915).

Moesgaard synes at være oprettet til Hovedgd. af Jost Andersen (Ulfeld) til Skumstrup og Østergd. og tilhørte efter hans Død 1563 hans Enke Anne Kaas. Fra 1614 nævnes hans Datter Helvig U. († ugift 1638) til M. og derefter hendes Søstersøn Johan

Brockenhuus til Lerbæk († 1648), hvis Enke Helvig Bille skal have solgt M., som kom til en anden af Helvig Ulfeldts Søstersønner Niels Friis til Favrskov og Skumstrup († 1651), hvis Søn Rentemester Mog. F. 1662 solgte M. (41 Td. H.) og Skumstrup til Gabr. Marselis. M., der var blevet afbrændt i Svenskekrigen, havde derefter længe Ejer fælles med Skumstrup (Vilhemsborg), dog med korte Afbrydelse. Baron Chr. Gülden-crone udkøbte 1701 sine Brødre Vilhelm og Jørgen G. til Urup af M. (20 Td. H.) og afbrød Store-Fulden By (1610 Stuorfullen), der laa i Sognet og havde 4 Gde, og hvis Jorder (30 Td. H.) han lagde under Gden. Hans Søn Baron Vilhelm G.'s († 1747) Enke Frederikke Louise, født Komtesse Knuth, solgte 1748 M. med Tiender og Gods (i alt 322 Td. H.) til sin Svoger Baron Math. G., og da hans Søn Baron C. F. G. var død 1788, solgtes M. (50, 7 og 301 Td. H.) for 39,000 Rd. til hans Søn Baron F. J. C. G.; Forbindelsen med Vilhemsborg afbrødes først endeligt, da M. 1822 paa Tvangsauktion hos ham købtes for 55,100 Rbd. Sølv af Statskassen, medens Gülden-crone forpagtede Gden og døde her 1824; 1838 blev M. for 110,000 Rbd. af Staten solgt til H. C. O. Møller († 1874) og Overretsprørogator T. Chr. Dahl, senere

Testrup Højskole.

Stiftamtmd., som 1844 blev Eneejer og forbedrede Ejendommen meget og samlede en stor Bogsamling paa Gaarden. Han døde 1872, og hans Enke Eleon. Emilie f. Andersen besad derefter M. til sin Død 1911, da den kom til deres Datter Bothilde D., g. m. sin Fætter F. Dahl (forh. til Buderupholm). — Hovedbygningen, i den sydl. Udkant af Moesgaard Storskov, er af hvidkalket Grundmur i nyklassisk Stil, opf. af Baron C. F. Gülden-crone c. 1780, efter Tegn. af Zuber. Til den toetages Hovedfløj, som ud mod Haven har et rundt fremspringende Midtparti, slutter sig enetages, rundede Sidepavilloner, og de samtidige Avlsbygninger er ordnede om Hovedhusets Tværakse. Haven har gamle Alléer. En Del af Avlsbygningerne brændte 1921; genopført i Grundmur med Tegtag. (Litt.: E. Haugsted, M., i Dske Hgde ved 1920 III).

Johan Lunov af Maarslet nævnes 1486 og Mads Nielsen af „Herit“ 1473.

Testrup Folkehøjskole er opr. 1866 (indv. $\frac{2}{11}$) af Dr. phil. Jens Nørregaard; den fandt hurtigt god Tilslutning, og 1870 maatte opføres en større Kostbolig, og fra 1876 havde Skolen Pl. til 100 Elv. Som Lærer virkede her i over 40 Aar cand. theol. Chr. Bågø. 1911 solgte Dr. N., efter i 3 Aar ikke at have ledet Skolen, denne til nuv. Forst. Kr. Tårup. Paa Højskolen afsløredes $\frac{17}{10}$ 1916 et Mindesmærke over Nørregaard og Bågø, efter Tegn. af Arkt. P. V. Jensen Klint; paa Baggrund af et Murfragment ses to Søjler, hver bærende en Fugl. (Se J. Nørregaard, T. Folkehøjsk. 1866-91, Kbh. 1891). — I Højskolens Have blev i 1924 rejst en Genforeningssten.

Et Hospital, som oprettedes 1684 af Vilh. Gülden-crones Enke Regitze Sophie Vind med et Hus ved Maarslet Kirke for 10 fattige Kvinder, nedlagdes 1831 og er, efter i lang Tid at have været Fattighus, nu nedbrudt.

Ved Langballe skal der ifl. D. Atl. have staaet en Kirke eller et Kapel, efter hvilket endnu dengang en Gaard kaldtes „Kapel-Præstegaard“ og dens Beboer „Kapelspræst“. Der findes endnu Fundamenter af Kapellet, og en lille Bæk der kaldes Kapelbæk.

Af de henvend 30 jordfaste Oldtidsmindesmærker, der kendes i M. Sogn, er c. 20 runde Jordhøje, men nu alle sløjfede eller ødelagte ved Gravninger. De var ret jævnt fordelt over Sognet og samlede sig intet Sted til Grupper eller Rækker. Ogsaa Stenalderens Stengrave har været ret godt repræsenteret. Omkring Langballe By har ligget henvend en halv Snes Dysser, nu alle sløjfede eller slemt beskadigede; bedst bevaret er et Kammer, hvoraf 5 Sten endnu staar tilbage, i en Langhøj N. for Langballe. Enkelte Steder er der fundet Grave fra Jernalderen.

Indtil Slutn. af 16. Aarh. bestyredes Maarslet Sognekald fra Aarhus.

Beder Sogn (*B.-Malling Km.*) omgives af Annekset Malling, Maarslet Sogn, hvorfra det delvis skilles ved Gibber Aa, og Kattegat. Kirken ligger c. 12 km S. for Aarhus. De højtliggende, delvis bakkede Jorder (Kobjærg, 69 m; Markskel Høj, 62 m) er lermuldede. Langs Kattegat ligger Fløjstrup Skov; mod S. i Sognet nogen Eng. Fulden, der ligger smukt ved Gibber Aa, og Fløjstrup Skov er yndede Udflugtssteder. Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus over Odder til Horsens og, ved Vestgrænsen, Banen fra Aarhus til Hov.

Befolkning i 1921: 612 (1801: 325, 1850: 474, 1901: 696), boende i 140 Gde og Hse. Det saml. **Hartk.** (1905): 143 Td.; 36 Gde med 125 og 93 Hse med 17, forsk. Lodder med 1 Td. Hartk., samt 4 jordløse Hse. **Ejds.** (1924): 2379, deraf **Jordv.:** 1096. **Areal:** 1023 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 4 ha, Rug 54, Byg 85, Havre 145, Blands. til Modenhed 44, Kartofler 28, Foderroer 120; Brak udgjorde 34 ha, Grønfoder og Græsning 201, Haver o. l. 23, Tørvemoser 2, Skov 250, Vandar. 3. **Kreaturhold** (1924): 153 Heste, 760 Stk. Hornkv. (deraf 436 Køer), 14 Geder, 22 Faar, 1083 Svin.

I Sognet Byerne: *Beder* (1267 Bitreth) — $\frac{1}{2}$ 1921: 42 Gde og Hse og 239 Indb. (1911: 362 med bl. a. flg. Erhverv: Landbr. 103, Haandv. og Ind. 102, Handel o. l. 29, Transport 16) — med Kirke, Præstegd., Skole, Havebrugsskole (opr. 1889), Ungdomsskole, Forsamlingshus, Beder og Malling Sognes Spare- og Laanekasse (opr. 1871; $\frac{1}{2}$ 1924 var Indsk. 284,966, Reserver 28,895 Kr.), Andelsmejeri (opr. 1886), Afholdshotel, Maltgørieri, Maltgivergaard, flere Handlende, Jærnbane- og Telegrafst. samt Posteksp.; *Seldrup* (1610 Seldrup) med Skole; *Fulden* (1335 Fullen; 1360 Littlæfullen) med Vandmølle (1610 Lillfulen mølle) og Kbmshdl.; *Over-Fløjstrup* (1610 Fløustrup) med Skovfogedbl. og Kbmshdl. *Bymose*, Hse. *Bispelund*, *Godthaab*, *Christiansgaard*, Gde. *Rokballe Vandmølle* (1610 Rokballe mølle) er demonteret og bruges ikke mere. — I Beder-Malling Kommune var der 1924 17 Fiskere, deraf 12 Erhvervsfiskere, der ejede 7 Motorfartøjer (de 3 over 5 Tons) og 4 Baade til Værdi 20,600 Kr. samt Redskaber for 7000 Kr.; Værdien af Fangsten (1,5 Tons Aal, 6 T. Rødspætter, 6 T. Torsk) udgjorde 12,000 Kr.

Beder S., een Sognekommune med Annekset, har Tingsted i Aarhus og hører under Retskr. Ning Hrd. m. m. (Aarhus), Politikr. Ning Hrd. og Hads Hrd. (Odder), Aarhus Amtstuedistr., Marselisborg Lægekr., Hads og Ning Hrd.s Skattekr., Hads Hrd.s Vurderingskr., Gl.-Aarhus Amts 1. Folketingskr., 1. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 233. Lægd. Kirken er selvejende (fra 1913).

Kirken bestaar af Kor og Skib fra romansk Tid samt tilbygget Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. De ældste Mure er af raa og huggen Granit samt Fraadsten. Sydøren er bevaret; af Norddøren og Vinduerne ses Spor. Paa Korets Sider findes en Rundbuefrise, baaren af Lisener. Tilbygningerne er begge sentgotiske, af Munkesten. Taarnets øvre Del er senere nedrevet, og 1794 opførtes et nyt lille Taarn med Pyramidetag og Bogst. F. B. G. (∴ F. Baron Güldenchrone) i Stedet for det ældre. Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet (i Dske Atl. IV 112 nævnes, at der paa Hvælvingen har staaet en gammel, da overkalket Indskr. med 2 Navne paa dem, der lod Hvælvingerne opsætte). Altertavlen bærer et Maleri af Heinr. Dohm (Christus i Getsemane). Prædikestolen er moderne. Romansk Granitfont. Anseligt Epitafium over Præsten Laurids Jensen Beder, † 1694, med karakterfuldt Portrætmaleri af ham, Hustru og 5 Børn, opsat 1683 (restaur. 1917). I Gulvet Gravsten fra sidste Halvdel af 17. Aarh., den ene med Portrætfigurer. Ved Kirken er opf. et Ligkapel 1920.

I Sognet nævnes 1267 Byen „Aghistorp“, 1333 „Aghwysthorp“.

De henved 25 Gravhøje, der kendes i Sognet, har hovedsagelig ligget i dets østre Del; men de er nu alle sløjfede. To af dem synes at have indeholdt mindre Gravkister fra Stenalderens Slutning. Et Par Steder er der fremdraget Fund fra Jernalderen.

Malling Sogn

(Beder-M. Km.),

det største i Herredet og Anneks til Beder, omgives af dette, Maarslet, Tiset og Tulstrup Sogne, Hads Hrd. (Nødlev og Saksild S.), hvorfra det til Dels skilles ved Odder Aa, Kysing Nor og Nors-

minde, samt Kattegat. Kirken ligger c. 14 km S. for Aarhus. De overvejende højtliggende, temmelig jævne Jorder (Malling Bjerge med højeste Punkt 81 m; Ennehøj, 79 m) er lermuldede. En Del Skov (Starup Sk., Pedholt Sk., Elkær Sk., Krekær Sk.). I Sognet ligger spredt en Del Mose; mod S. ved Odder Aa Engstrækninger (Engelmade). Gennem Sognet gaar Landevejen fra Aarhus over Odder til Horsens samt Banen fra Aarhus til Hov.

Befolkning i 1921: 1855 (1801: 748, 1850: 960, 1901: 1748), boende i 392 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 430 Td.; 95 Gde med 387 og 209 Hse med 43 Td. Hartk., samt 2 jordløse Hse. Ejds. (1924): 6206, deraf Jordv.: 3020. Areal: 2601 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 52 ha, Rug 125, Byg 260, Havre 329, Blands. til Modenhed 207, Kartofler 113, Foderroer 375; Brak udgjorde 95 ha, Grøn-foder og Græsning 669, Haver o. l. 57, Tørvemoser 12, Skov 142, Heder og Lyngbækker 2, Klitarealer og Stenmarker 2, Vandar. 7. Kreaturhold (1924): 415 Heste, 2392 Stk. Hornkv. (deraf 1363 Køer), 28 Geder, 124 Faar, 3645 Svin.

I Sognet Byerne: *Malling* (1245 Malend; Byen delt i Over- og Neder-M.) — $\frac{1}{2}$ 1921: 144 Gde og Hse med 703 Indb. — med Kirke, Skole, Landbrugsskole (opr. 1889; se ndfr.), Fattiggd. (opr. 1872, 40 Pl.), Vandværk (priv.; opr. 1923), Filial af Odder Bank, Andelsmejeri (opr. 1889), Dampmølle (med Savværk, grl. af Kbm. Niels Jensen, A/S fra 1899, Aktiekap. 150,000 Kr.; beskæftiger c. 16 Mand), Savværk (beskæftiger c. 22 Mand), Teglværk, Hotel, Afholdsrestauration, Brugsforen., fl. Kbmshldr, Jærnbane- og Telegraifst. samt Posteksp.; *Vormstrup* (1610

Worumstrup); *Krekær* (1406 Kræuekiær); *Elkær* (1610 Elkier); *Pedholt* (1610 Pedolt) med Skole og Pogeskole; *Pøl* (1610 Pøell); *Skobling* (1438 Skoblingh); *Synnedrup* (1610 Søndrup); *Starup* (1610 Starup); *Store- og Lille-Nor* (1610 Lill-nord, Stuornordt; 1420 Nørø) med Andelsmejeri (Korskilde, opr. 1892) og Ml.; *Ajstrup* (1311 Adhelstorp) med Skole, Pogeskole og Forsamlingshus; *Elmose* (1610 Elmosze); *Snogdrup* (1610 Snogdrup); *Bisgaard* (1610 Bisgaardt); *Neder-Fløjstrup* (1610 Fløustrup) med Skole, Ml. og Kbmødshd. Saml. af Gde og Hse: *Malling Nymark*, *Malling Østerskov*, *Rughave*. *Frederiksodde*, Hse. Gaarde: *Norlund* har 18,6 Td. H., Ejds. 200, Jordv. 126; c. 112 ha, deraf Ager 84, Eng 12, Skov 8; *Karensminde*: 17,4 Td. H., Ejds. 200, Jordv. 127; c. 100 ha, deraf

Malling Kirke.

Ager 81, Eng 8, Skov 8; *Mariendal*: 13,8 Td. H., Ejds. 140, Jordv. 98; c. 96 ha, deraf Ager 82, Eng 5; *Vejlgaard*: 7,9 Td. H., Ejds. 125, Jordv. 67; c. 56 ha, deraf Ager 33, Eng 10, Skov 10. Malling Landbrugsskole (se ovfr.) har 7,9 Td. H., Ejds. 160, Jordv. 53; c. 41 ha, deraf Ager 36, Eng 1, Skov 1, Mose 1. — Om Fiskeri se p. 233.

Malling S., een Sognekommune med Hovedsognet, har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som dette, samt 4. Udskrivningskr.' Lægd 234 a (vestlige) og 234 b (østlige Sognefogeddistrikt). Kirken er selvejende (fra 1909).

Kirken bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V., Vaabenhus mod S. og Kapel paa Korets Nordside. Kirkens ældste Partier, Koret og den østl. Del af Skibet, er fra romansk Tid, af Granitkvadre paa Skraakantsokkel. Bevarede er flere tilmurede romanske Vinduer og den oprindl. Syddør med dens skulpterede Tympanon (Daniel i Løvehulen); paa Skibets Nordside findes en Kvadersten med en Krigerskikkelse. Norddøren, hvis Tympanon nu er anbragt i Taarnet, er tidligt ændret og flyttet til Skibets Vestforlængelse, som er opf. af Munkesten i gotisk Tid. Senere i Middelalderen tilføjedes Taarnet (med et ejendommeligt Trappeanlæg, Vaabenhuset og Kappellet, alt af Munkesten. Taarnets øvre Del, med det slanke Pyramidespir, er stærkt ombygget, og hele Kirken er restaur.

1787, da Tagene tækkedes med flade Tagsten af tysk Model (som i Maarslet). Nordkapellet, der oprindeligt sikkert har været bestemt til Sakristi, indrettedes 1893 til Ligkapel efter en Aarrække at have tjent som Gravkapel for Familien Guldencrone til Vilhelmsborg (Familiebegr. nu paa Kirkegaarden). Kirkens Indre er sentgotisk hvælvet; dog har Taarnrum og Vaabenhus fladt Loft. Altertavlen er et sentgotisk Alterskab med Figurer af Gud Fader med den korsfæstede, Johannes Døber, en Biskop og, paa Fløjene, de 12 Apostle (restaur. 1887). Prædikestol med rigt barokt Snitværk i Peder Jensen Koldings Stil, skaar 1660, med Staffering fra 1665. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. Malmlysekrone fra 1732; to Malmstager fra 1596. Foran Kapellet Smedejærngitter fra 1708 (Opmaal. i Blade, udg. af Foren. 3. Decbr. 1892, Aarg. 1904, Bl. 5). I Taarnrummet et Par udslidte Gravsten fra 17. Aarh., den ene med Portrætfigurer. Tre romanske Gravsten, de to med Kors, den tredje med Figur og Indskrift, over Præsten Magnus. Ved Kirkegaardsdigets sydøstre Hjørne fandtes 1902 Rester af et mærkeligt, rundet Kampestensfundament.

Ligsten i Malling Kirke.

Paa Stationspladsen er $\frac{15}{100}$ 1904 rejst en Mindesten for ovenn. Kbmd. N. Jensen (1835-98), der ogsaa oprettede Dampmøllen.

I Anlægget *Egelund*, nordlig i Sognet ved Landevejen, er 1922 rejst en Gengræningssten.

I Sognet har været en Kilde, *Helligvandskilde*.

Der kendes herved en halv Snes Høje, hovedsagelig i Sognets vestre Del; i en af dem er fundet et mindre Gravkammer fra Stenalderen, i en anden et Lerkar med brændte Ben, rimeligvis fra den yngre Bronzealder. S. for Lille-Nor er optaget enkelte Sager fra Stenalderen, og tæt ved Kysing Nor ses en lille Køkkenmødding.

Sognet hørte tidl. til lect. theol. i Aarhus; fra 1647 blev det betjent af Præsten i Beder og blev senere Anneks til Beder.

Astrup Sogn (*A.-Tulstrup-Hvilsted Km.*), der har Tulstrup til Anneks, omgives af dette og Tiset Sogne, Hjelmlev Hrd. (Vitved S.) og Hads Hrd. (Hvilsted og Odder S.), fra hvilket sidste det delvis skilles ved Asbæk. Kirken ligger c. 15

Jes Persen i *Malling* førte 1465 adeligt Vaaben.

1421 solgte Karine, Knud Riegelsens Enke, *Kraueker* og Kraekers Fang til Kong Erik.

Peder Prip fik 1550 Brev paa *Skobling* i Ning Hrd.; S. var altsaa da en Gaard, som senere maa være kommen i privat Eje, thi 1581 mageskiftede Oluf Brockenhuus bl. a. en Gaard i Malling S. kaldet „Schovbølling“ til Kronen.

Bisgaard var 1605 1 Gd. under Aarhusgd. Med denne blev den (23 Td. H.) 1661 udlagt til Gabr. Marselis. 1770 var den 2 Gde (à 9 Td. H.) under Moesgd.

Norslund (tidl. *Starupgaard*) er samlet af Kammerrd. Rasmussen fra Moesgd., som opf. Hovedbyggn. med Frontespice og høj Kælder; den tilhørte fra 1856 Læge Heinr. Callisen, som kort før sin Død 1907 solgte den til den nuv. Ejer Landbrugskand. F. R. H. v. Bülow.

Karensminde blev samlet 1866-70 af Kbmd. N. Jensen og overtoges 1901 af hans Svigersøn Er. Sørensen, som 1913 solgte den (17 $\frac{1}{2}$ Td. H.) for 165,000 Kr. til S. Hempel. Derefter har den tilhørt R. Ric-Hansen (forh. til Merringg.) og Cand. phil. A. Loehr (forh. til Bjørnsholm). Nuv. Ejer er A. Mønsted-Hansen.

Malling Landbrugsskole ejedes af et Aktieselskab, indtil den 1910 overdroges til den nuv. Ejer, Forstander H. P. Larsen. Den anselige Hovedbyggn., der rummer Skole og Økonomilokaler, Elevværelser, Privatlejlighed, Gymnastikhus og Elevbolig, er opf. 1889. En Bygning indeholdende Landbrugsmuseum, opf. 1907. 100-140 Elever deltager i Halvaarskursus.

Sognet har været meget fattigt paa jordfaste Oldtidsmindesmærker; der kendes kun et Par Høje, begge fuldstændig sløjfede. Enkelte Steder er der fremdraget Lerkar med brændte Ben, formodentlig fra den tidlige Jernalder, under flad Mark.

Tulstrup Sogn (*Astrup-T.-Hvilsted Km.*), Anneks til Astrup, omgives af dette, Tiset og Malling Sogne samt Hads Hrd. (Nødlev og Odder S.), fra hvilket det paa en lille Strækning skilles ved Asbæk. Kirken ligger c. 15 km SSV. for Aarhus. De højliggende, temmelig jævne Jorder (Storbjærg, 80 m) er overvejende lerblandede. Nogen Skov (en Del af Østergaard Sk. og en Del af Fredhave). Mod V. lidt Mose og Eng.

Befolkning i 1921: 252 (1801: 153, 1850: 286, 1901: 299), boende i 58 Gde og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 107 Td.; 15 Gde med 94 og 37 Hse med 13 Td. Hartk. Ejdsk. (1924): 1166, deraf Jordv.: 768. Areal: 645 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 14 ha, Rug 27, Byg 56, Havre 78, Blands. til Modenhed 63, Kartofler 17, Foderroer 82; Brak udgjorde 40 ha, Grønfor og Græsning 147, Haver o. l. 8, Torvemoser 5, Skov 76, Vandar. 4. Kreaturhold (1924): 100 Heste, 530 Stk. Hornkv. (deraf 310 Køer), 7 Geder, 33 Faar, 784 Svin.

I Sognet Byerne: *Tulstrup* (1203 Tulistorp) med Kirke, Skole (opf. 1905 ved Nedlæggelsen af Skolen i Ask i Astrup S., se p. 237) og Kbmdshdl.; *Pæderstrup* (1470 Pæderstrop); *Hinnedrup* (1664 Hinderup). *Askkrog*, Hse. Hovedgaarden *Østergaard* (1664 Øster Gaardsz Hgd.) har 29,7 Td. H., Ejdsk. 230, Jordv. 164; c. 151 ha, deraf Ager 131, Eng 14. Til Ø. hører endvidere 48 ha Skov.

Tulstrup S., een Sognekommune med Hovedsognet Astrup og Hvilsted S., har s. Tingsted og hører under de s. Kredse som Hovedsognet, samt 4. Udskrivningskr. 236. Lægd. Kirken er selvejende.

Kirken bestaar af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Koret og Skibets østl. Del er fra romansk Tid af raa Kamp med hugne Hjørnekvadere; Syddøren er bevaret. I den seneste Middelalder forlængedes Skibet mod V., og Taarnet opførtes, alt af Munkesten; Taarnets Østmur hviler paa to Piller i Skibet. Vaabenhuset, af raa Granit, er i 1791 delvis ombygget med smaa Mursten; samme Aar repareredes Taarnet. Kirkens Indre har fladt Loft. Altertavle fra Tiden ved Aar 1800, med udskaarne Søjler og Figurer fra Midten af 17. Aarh., deribl. en Krucifiksgruppe. To Apostelfigurer fra en sentkatolsk Tavle findes i Kirken. Romansk Granitfont med Evangelistsymbolerne og Dobbeltløver. Prædikestol i senere Renæssancestil (c. 1630). I Koret Ligsten over Jost Ulfeld, † 1563, og Hustru Anne Kaas (med Figurer).

Østergaard tilhørte 1543 Jost Andersen (Ulfeld) til Moesgd., † 1563, dernæst hans Enke Anne Kaas, hans Døtre Jmfr. Kirsten U. († 1632) og Jmfr. Helvig U. til Moesgd. († 1638) og disses Søsterson Joh. Brockenhuus til Lerbæk († 1648), hvis Enke Helvig Bille skal have solgt Ø., som derefter siges at have tilhørt Niels Friis til Favrskov († 1651) og hans Søn Rentemester Mogens F., den første Greve til Frijsenborg, men 1662 ejedes Ø. (25 Td. H.) af Jmfr. Birgitte Krabbe, der 1678 skødede den med 5 Gde og Bol til Baron Vilh. Guldencrone til Vilhelmsborg; hans Sønner Vilh. og Jørgen G. solgte 1701 al deres Arv i Ø. (samt Moesgd. og Bustrup) til Broderen Baron Chr. G. til Vilhelmsborg; 1747 skødede hans Broder Baron Vilh. Guldencrone til Vilhelmsborg Ø. (24, 22 og 204 Td. H.) for 13,000 Rd. til sin Svoger Const. Aug. Charisius til Constantinsborg, og han solgte den (24, 22 og 264 Td. H.) 1767 for 30,000 Rd. til sin Svigersøn Kapt. Fr. Chr. Kaas, senere Admiral († 1804), som skødede den 1771 for 38,000 Rd. til Baron Chr. F. Guldencrone til Vilhelmsborg, efter hvis Død den (24, 12 og 1½ Td. H.) ved Aukt. 1789 solgtes til Forpagter paa Moesgd. Jørgen Schmidt († 1814). Hans Arvinger solgte den straks til Krigsråd. H. Chr. Møller (forh. til Hvidstedgd.), men overtog den 1821 igen og solgte den s. A. til deres Medarving, Schmidts Svigersøn, F. E. Koch, som i høj Grad oparbejdede den forsømte Gaard og 1839 for-

øgede den med en nedlagt Gd. (7 T. H.) i Hinnedrup. Han solgte den 1854 til Jægerm. I. F. Schultz, der 1855 afhændede den for 126,500 Rd. til Departementssekretær, senere Stiftamtmd. C. B. A. Dahl († 1870), fra hvem den ved Arv kom til Broderen, Kammerherre, Stiftamtmd. T. Chr. Dahl til Moesgd. († 1872), hvis Enke E. E. f. Andersen (se p. 232) ejede den til sin Død 1911, hvorefter den kom til hendes Datter Enkefru Eleonora Bang († 1922), og efter hendes Død overtoges den af Søstersønnen Langbrugskand. Thork. Dahl. — Hovedbygningen, af Grundmur i 1 Stokv. med Kvist, er opf. 1835; tidl. var der Bindingsværksbygninger.

Pederstrup og *Hinnedrup* var forudm adelige Sædegaarde, om det da ellers er dette

Tulstrup Kirke.

Hinderup, hvortil Slægten Munds Stamfader Peder M., der levede ved Aar 1500, skrives. Pederstrup ejedes 1465 af Væbneren Mikkel Bjørnsen, der førte Slægten Falsters Vaaben, og blev 1518 af Hans Knudsen solgt til Hans Rostrup, hvis Datter Ellen, Ove Skrams Efterleverske, endnu 1605 ejede den. Den kom saa til Gunde Lange, der 1624 solgte den til Laurids Ebbesen (Udson) til Lyngballegd., som 1625 skødede den til Otte Kruse, men dog fulgte den med Lyngballegd. og Ristrup (se p. 198 og 200), indtil den med disse 1646 kom til Kronen, som lagde den (med Gods i Tulstrup, Astrup, Tranbjærg og Brabrand Sogne) under Aarhusgaards Len. Med dette udlagdes den (32 Td. H.) 1661 til Gabr. Marselis; senere deltes den i flere Gde.

Paa Østergaards Mark skal ogsaa have ligget en Herregaard, *Aalkærgaard*; i 1. Halvd. af 19. Aarh. skal der være fundet Fundamenter af Murværk. Dske Atl. omtaler ogsaa Rester af en grundmuret Gd., men anser dem for at være fra en ældre Østergaard, og nævner, at der tidl. har været en Mølle Ø. for Gaarden.

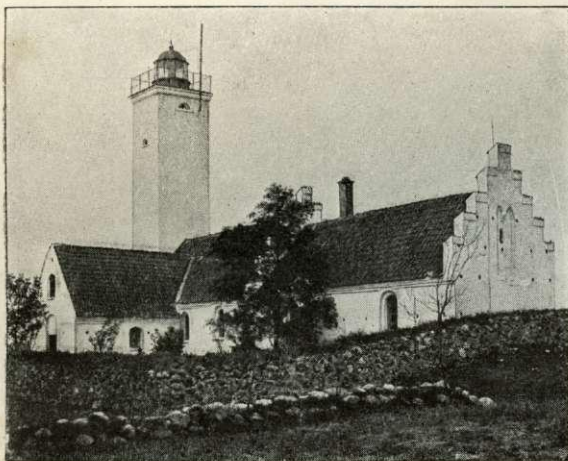
3 forlængst sløjfede Gravhøje er alt hvad der kendes af jordfaste Oldtidsmindesmærker i Sognet. Oldsager er saa godt som ikke fundne.

Tunø Sogn, det mindste i Herredet, bestaar af den mellem Jylland og Samsøs Nordspids i Kattegat liggende Ø *Tunø*, c. 3,5 km². Øen, der har Form af en Trekant med Spidsen (Sønderklint) vendt mod S., strækker sig fra V. til Ø. c. 4 km, medens den største Bredde er c. 1,5 km; fra Vestpynten (Stenkalven) er der c. 8 km til Jyllands Kyst, fra

Østpynten (Revet) c. 4 km til Samsø. Overfladen er lavtliggende og jævn, højest paa Midten (24,5 m), Kysterne vekselvis lave og høje med nøgne Lerskrænter (mod N. Nørreklint) og omgivne af Grunde; saaledes udgaar fra Østpynten den næsten altid tørre Sandbanke *Tunø Røn (Østerrøn)*, og V. for Øen ligger den tørre Sandbanke *Tunø Knob (Vesterrøn)*. Øen deles i to Dele ved en helt flad Strækning, „Mosen“, hvis Græs- og Lyngtørv tidligere var Beboernes eneste Brændselmateriale; nu er den dels opdyrket, dels beplantet med Naaetræer; desuden er der en Plantage paa Øens Østspids. Jorderne er sandmuldede, i det hele frugtbare, om end noget lette.

Befolkning i 1921: 225 (1801: 177, 1850: 213, 1901: 234), boende i 60 Gde

Tunø Kirke.

og Hse. Det saml. Hartk. (1905): 46 Td.; 21 Gde med 33 og 40 Hse med 13 Td. Hartk., samt 1 jordløst Hus. Ejds. (1924): 538, deraf Jordv.: 295. Areal: 348 ha, hvoraf (1919) besaaet med Hvede 3 ha, Rug 24, Byg 13, Havre 39, Blands. til Modenhed 38, Kartofler 33, Foderroer 51; Brak udgjorde 7 ha, Grønfoeder og Græsning 93, Haver o. l. 3, Tørvemoser 3, Skov 22, Heder og Lyngbakker 7. Kreaturhold (1924): 76 Heste, 341 Stk. Hornkv. (deraf 201 Køer), 51 Faar, 322 Svin.

I Sognet *Tunø By* (1216 Thund), ved Øst-

kysten, med Kirke, Præstegd., Skole, Missionshus (opf. 1892), Forsamlingshus (opf. 1904), Vandværk (priv., anl. 1913), Andelsmejeri (opr. 1887, opbygg. af nyt 1913, Arkt. Lind, Skive; Osteri tilbygg. 1924), 2 Motormøller, Brugsforen., 2 Kbmdshdlr., Havn (anl. 1896, udv. 1906, Dybde 3 m; i 1924 er der tilbygget en c. 35 m lang Mole mod SØ.), Fyr (indrettet 1801 paa Kirketaarnet, oprindl. fast Fyr; i 1906 ombygg. til Vinkelfyr, hvidt, rødt og grønt; Flammens Højde o. H. 31 m, Synsvide 9-15 Sømil), Statstelefonst. og Posteksp. — Paa Tunø var der 1924 12 Lejlighedsfiskere, der ejede 1 Motorbaad og 5 Robaade til Værdi 1500 Kr. og Redskaber for 1050 Kr.; Værdien af Fangsten (400 kg Aal) udgjorde 1400 Kr.

Tunø S., en egen Sognekommune, har Tingsted i Aarhus og hører under Retskr. Ning Hrd. m. m. (Aarhus), Politikr. Ning Hrd. og Hads Hrd. (Odder), Aarhus Amtstuedistr., Marselisborg Lægekr., Hads og Ning Hrdr.s Skattekr., Ning Hrd.s Vurderingskr., Gl.-Aarhus Amts 1. Folketingskr., 4. Forligskr. og 4. Udskrivningskr. 243. Lægd. Kirken tilhører Aarhus Domkirke.

Kirken, indviet til Vor Frue, er en Bygning fra gotisk Tid, bestaaende af Kor og Skib, Taarn mod V. og Vaabenhus mod S. Skibet og den vestl. Del af Koret er vistnok opført i 14. Aarh., væsentlig af raa og kløvet Granit. Syddøren, med Spidsbue, er bevaret; et oprindl., spidsbuet Vindue ses. I den seneste Middelalder forlængedes Koret betydelig mod Ø., og Taarnet og Vaabenhuset tilføjedes, alt af Munkesten, ligesom Kor og Skib fik Hvælvinger. Taarnet er ombygget og forhøjet (Murhøjden: 16,3 m) 1801,

da det indrettedes til Fyrtaarn, og ejes af Marineministeriet. Altærtavlen er en sentkatolsk Fløjtavle med udskaarne Figurer; i Midtskabet Madonna mellem Skt. Klemens og Skt. Jacob, paa Fløjene Evangelisterne. Prædikestol i Renæssancestil fra Beg. af 17. Aarh. Romansk Granitfont med Dobbeltløver. I Koret Præste- og Degnestol fra gotisk Tid (paa den sidste Bispnen Niels Clausen Skades Vaaben). I Koret et middelalderligt Krucifiks. I Skibet en Silkefane til Minde om, at Dorothea Schwartz i Marts 1713 blev reddet fra et Skibbrud der paa Øen. Udenfor Vaabenhuset er opstillet to Gravsten fra c. 1700.

Tunø (i Vald. Jrdb.: Thund) blev 1216 af Vald. Sejr mageskiftet til Aarhus Domkirke. — Det tidligere Færgevæsen (med Overfart til Aarhus, Norsminde og Dyngby i Jyll. samt til Maarup Havn, Samsø) er ophørt; Øen staar nu ved Postbaad i dagl. Forbindelse med Kalundborg-Aarhus Dampskibene og anløbes desuden af Aarhusbugtens Dampskibe.

En Byskraa for Tunø fra 1805 er trykt i Bjerger og Søegaard, Dske Vider og Vedt. II p. 317.

III. Dske Atl. har der tidl. været en stærk Egeskov paa Øen.

Der kendes ikke noget jordfast Oldtidsmindesmærke i Sognet; derimod er Oldsager fra ældre og yngre Stenalder ret hyppigt fundne paa Øen.

Hads Herred.

Sognene: Saksild, Nødlev, Randlev, Bjærgager, Odder, Hvilsted, Torrild, Hundslund, Ørting, Falling, Gosmer, Halling, Gylling, Atrø.

1610

Hads Hrd. grænser mod N. til Ning Hrd., fra hvilket det for en Del skilles ved Kysing Nor med Norsminde og Odder Aa, mod V. til Hjelmlev og Vore Hrd., mod S. til Horsens Fjord, i hvilken det udsender Halvøen Gyllingnæs, og mod Ø. til Kattegat. Øen Alrø i Fjorden hører til Herredet. Den største Udstrækning fra V. til Ø. er c. 15 km, fra N. til Sydspidsen af Gyllingnæs c. 19 km. Overfladen er mod V. højtliggende og bakket, opfyldt af Udløberne fra Midtjyllands Højdeparti, ved Rantzausgave er der 105 m; den østlige Del falder af til Kattegat og Horsens Fjord og er jævn og til Dels lavtliggende; paa Overgangen mellem de to Dele hæver et enkelt Punkt, Mølhøj, sig til 56 m, ved Horsens Fjord V. for Aakær Aa ligger Ulstrup Bakker (72 m) og Ø. for Aaen det isolerede Bavnbjerg, 36,5 m. Jorderne er gennemgaaende gode og lermuldede, nogle Steder sandmuldede. Det har en Del Skov (2061 ha). Det hører til Gl.-Aarhus Amts middelgode Herreder (ved Matr. gennemsnitlig 11 Td. Ld. paa 1 Td. H.). Det samlede Areal udgør 22,935 ha (c. 229 km²), deraf Vandar. 93 ha. Ager og Engs Hartk. samt det halv. Skovskylshrtk. udgjorde $\frac{1}{1}$ 1905 3602 Td. Folketallet var $\frac{1}{2}$ 1921: 14,966 (1801: 6718, 1850: 10,589, 1901: 13,407). I gejstl. Hens. udgør Hrd. med Ning Hrd. (undt. Tunø) eet Provsti, Hads og Ning Hrdr.s Provsti.

Hads Hrd., i Vald. II's Jrdb. kaldet *Harzhæreth*, 1438 *Hartz H.*, 1610 *Hadttzs heridtt*, skal have sit Navn af „Hattis Ø“, Navnet paa den Ø, som tidligere dannede Herredets sydøstl. Del, idet Kysing Nor i sin Tid har staaet i Forbindelse med Horsens Fjord gennem en Lavning Ø. for Odder over Randlev og Ørting Moser og Aakær Aas Dal. Det hørte i Middelalderen til Løversyssel; senere dannede det Aakær Len og fra 1660 Aakær Amt; se videre p. 6.

I arkæologisk Henseende frembyder Hrd. ikke særlig Interesse. Den lange, lige Kyststrækning mod Kattegat har ikke videre egnet sig til Bosættelse i en primitiv Tid, og